

ΕΡΓΑΣΙΑ 1

ΘΕΜΑ

Κρούσματα βίας στο σχολείο: διεθνής και ελληνική πραγματικότητα, αίτια και τρόποι αντιμετώπισής τους.

Δ' Κύκλος Σεμιναρίων

Υπεύθυνη καθηγήτρια

ΑΙΚ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ- ΚΑΣΣΩΤΑΚΗ

Καθηγήτρια Ψυχολογίας

ΜΠΟΥΤΣΚΟΥ ΛΕΜΟΝΙΑ

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ MSc, καθηγήτρια Β/θμιας Εκπ/σης

ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΑΜΥΝΤΑΙΟΥ

ΑΜΥΝΤΑΙΟ, ΜΑΡΤΙΟΣ 2012

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<i>Εισαγωγή.....</i>	<i>3</i>
1. <i>Η επιθετικότητα και η βία.....</i>	<i>4</i>
2. <i>Η σχολική βία.....</i>	<i>5</i>
3. <i>Η σχολική βία στην Ελλάδα και το εξωτερικό.....</i>	<i>6</i>
4. <i>Αιτίες της σχολικής βίας.....</i>	<i>7</i>
5. <i>Τρόποι αντιμετώπισης της σχολικής βίας.....</i>	<i>8</i>
<i>Συμπεράσματα.....</i>	<i>9</i>
<i>Βιβλιογραφία.....</i>	<i>10</i>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η βία και η επιθετικότητα αποτελούν φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, που έχουν εξαπλωθεί και απαντώνται σε κάθε πτυχή του ανθρώπινου βίου και της κοινωνικής ζωής, ακόμη και μέσα στο σχολικό περιβάλλον.

Η σχολική βία αποτελεί πλέον απτή πραγματικότητα, που αφορά όλο το κοινωνικό σύνολο. Οι μορφές που λαμβάνει η σχολική βία είναι ποικίλες, από ψυχολογική και σωματική έως λεκτική και σεξουαλική, το πιο δυσάρεστο όμως είναι πως ασκείται από ανήλικους μαθητές εναντίον ανήλικων συμμαθητών τους.

Τόσο στο εξωτερικό, όσο και στην Ελλάδα το φαινόμενο της σχολικής βίας διαρκώς εντείνεται και τείνει να λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Για τις αιτίες που προκαλούν αυτό το φαινόμενο έχουν διατυπωθεί πολλές και διαφορετικές απόψεις, όλες όμως συγκλίνουν στο ότι η επιθετικότητα, ακόμα και αν αποτελεί εγγενές στοιχείο της προσωπικότητας του ατόμου, πυροδοτείται από κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες.

Δεδομένου του διαρκώς αυξανόμενου αριθμού των κρουσμάτων, η αντιμετώπιση του φαινομένου της σχολικής βίας, προβάλλεται ως επιτακτική ανάγκη, που μπορεί να μεθοδευτεί μόνο μέσα από την οικογένεια και το σχολείο.

Η μελέτη του θέματος της σχολικής βίας επιλέχθηκε μετά από βιβλιογραφική έρευνα, κατά την οποία διαπιστώθηκε κενό στην ελληνική βιβλιογραφία. Οι μελέτες που έχουν γίνει για τη σχολική βία στην Ελλάδα, είναι εξαιρετικά περιορισμένες, παρά την ανησυχητική έκταση που έχει λάβει το φαινόμενο τα τελευταία χρόνια. Ως εκ τούτου, οι στόχοι της παρούσας εργασίας είναι να ενημερώσει τον αναγνώστη σχετικά με το φαινόμενο της επιθετικότητας και της σχολικής βίας, μέσα από την παράθεση ερευνών να

παρουσιάσει την έκταση του φαινομένου τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο εξωτερικό, να διερευνήσει τις αιτίες που το προκαλούν καθώς και τους τρόπους αντιμετώπισής του.

Η δομή της εργασίας αποτελείται από πέντε κεφάλαια:

- Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι θεωρίες για την προέλευση της επιθετικότητας
- στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο φαινόμενο της σχολικής βίας
- στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η κατάσταση στο εξωτερικό και στην Ελλάδα, μέσα από έρευνες
- στο τέταρτο κεφάλαιο διερευνώνται οι αιτίες,
- στο πέμπτο κεφάλαιο, οι τρόποι αντιμετώπισης και
- τέλος, παραθέτονται τα συμπεράσματα της εργασίας.

1. Η ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΒΙΑ

Σύμφωνα με την Μπεζέ (1998), οι όροι επιθετικότητα και βία, έχουν παρόμοια σημασία. Έτσι, η επιθετικότητα ταυτίζεται με τη βίαιη συμπεριφορά και περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ενεργειών, από την απλή λεκτική επίθεση μέχρι την σωματική επίθεση.

Για τη διερεύνηση της προέλευσης της επιθετικότητας, έχουν διατυπωθεί ποικίλες θεωρίες, οι οποίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο ευρύτερες κατηγορίες:

1. Η βία αποτελεί ιδιότητα της ανθρώπινης φύσης (θεωρίες ψυχανάλυσης και εθολογίας)

2. Η βία πηγάζει από κοινωνικές παρεμβάσεις (θεωρία της κοινωνικής μάθησης)

Σύμφωνα με τη θεωρία της ψυχανάλυσης, η επιθετικότητα και η βία αποτελούν εγγενή χαρακτηριστικά του ατόμου, που συνδέονται άμεσα με την ανθρώπινη σεξουαλικότητα και πηγάζουν από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και της επιβίωσης (Freud, 1950). Σε παρόμοια συμπεράσματα έχει καταλήξει και ο εκπρόσωπος της εθολογίας, Lorenz (1966), ο οποίος θεωρεί πως το επιθετικό ένστικτο του ατόμου πηγάζει από την προσπάθεια για επιβίωση και εκδηλώνεται όταν απειλείται η ασφάλεια του και πρέπει να αντιδράσει. Επομένως, από τη σκοπιά της ψυχανάλυσης και της εθολογίας, οι παράγοντες που ευθύνονται για την επιθετικότητα είναι βιολογικοί. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης, οι κοινωνικοί παράγοντες είναι εκείνοι που οδηγούν στην εκδήλωση της επιθετικότητας. Σύμφωνα με τον Bandura (1973), για την επιθετική συμπεριφορά των ατόμων ευθύνονται τα πρότυπα του κοινωνικού περιγύρου.

2. Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ

Σύμφωνα με την Μπεζέ (1998), όταν η βία και η επιθετικότητα αφορούν ζητήματα και σχέσεις εντός ενός συγκεκριμένου θεσμού, τότε άπτονται της θεματικής της βίας. Επομένως, όταν η συζήτηση αφορά την εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών εντός του σχολικού περιβάλλοντος, αναφερόμαστε σε ζητήματα που άπτονται της θεματικής της σχολικής βίας.

Υπό τον όρο βία περιγράφονται ποικίλες διαθέσεις, πράξεις και συμπεριφορές, όπου χρησιμοποιείται η δύναμη κάποιου πιο ισχυρού για να βλάψει, να εκφοβίσει ή να ταπεινώσει κάποιον πιο αδύναμο. Η σχολική βία λαμβάνει χώρα εντός του σχολικού περιβάλλοντος και περιλαμβάνει ενέργειες όπως, απλά πειράγματα, κλοπή προσωπικών αντικειμένων, κοινωνική απομόνωση και πολύ σοβαρές λεκτικές και σωματικές επιθέσεις (Smith&Sharp, 1994).

Οι βασικότερες κατηγορίες στις οποίες μπορεί να ενταχθεί η σχολική βία, είναι:

- Βία κατά προσώπου
- Βία κατά της σχολικής περιουσίας (Farrington, 1993).

Τέλος, οι μορφές που μπορεί να πάρει η σχολική βία, είναι:

- Σωματική βία
- Λεκτική βία
- Ψυχολογική βία
- Σεξουαλική βία
- Κλοπές
- Απομόνωση από παρέες ή ομαδικές δραστηριότητες και
- Βανδαλισμοί (Farrington, 1993).

Στη διεθνή βιβλιογραφία, για τη σχολική βία χρησιμοποιείται ο όρος «bullying». Στην Ελλάδα αυτός ο όρος δεν είναι διαδεδомένος και όπου χρησιμοποιείται δηλώνει κυρίως τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση (Αρτινοπούλου, 2001).

Κατά τον Olweus (1996), ο οποίος έχει ασχοληθεί ενδελεχώς με το φαινόμενο της σχολικής βίας, ο όρος «bullying» δηλώνει την έκθεση κατ' επανάληψη και για μεγάλο χρονικό διάστημα σε αρνητικές πράξεις μαθητών εναντίον συμμαθητών τους, μεταξύ των οποίων αναπτύσσεται μια σχέση που χαρακτηρίζεται από ανισορροπία δύναμης – ψυχικής, σωματικής, γνωστικής- μεταξύ θύτη και θύματος (Olweus, 1996).

Οι θύτες μέσα από την άσκηση βίας αισθάνονται ισχυροί, αντλούν επιβεβαίωση, ακόμα και ευχαρίστηση, για ό.τι προκάλεσαν στα θύματά τους. Παράλληλα, ως άτομα χαρακτηρίζονται ως αυταρχικά, αυτάρεσκα,

αντιδραστικά, αντικοινωνικά και συχνά προέρχονται από προβληματικές οικογένειες. Από την άλλη μεριά, τα θύματα χαρακτηρίζονται από χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοαντίληψη, βιώνουν την απόρριψη, την κοινωνική καταδίκωση, το άγχος και την ανασφάλεια, αισθάνονται ανεπιθύμητα και συχνά εκδηλώνουν ακόμη και συμπτώματα κατάθλιψης (Olweus, 1993).

3. Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Το φαινόμενο της σχολικής βίας έχει παρατηρηθεί και μελετηθεί περίπου από τη δεκαετία του 1970 στην Αμερική και από το 1990 στην Ευρώπη, δεν αντιμετωπίστηκε όμως με τη δέουσα προσοχή, με αποτέλεσμα την επιδείνωση και την εξάπλωσή του, προκαλώντας πολλά προβλήματα μεταξύ εκπαιδευτικών, γονέων και μαθητών (Αρτινοπούλου, 2001).

Έρευνα που διεξήχθη στη Νορβηγία, κατά τη δεκαετία του 1990, έδειξε ότι ένας στους επτά μαθητές συμμετείχε καθημερινά σε πράξεις βίας, ενώ το 85% είχαν γίνει μάρτυρες τέτοιων περιστατικών (Olweus, 1993).

Σε παρόμοια έρευνα που διεξήχθη στη Γερμανία το 1994, προέκυψε πως κάθε εβδομάδα δηλώνονταν περί τα 500.000 κρούσματα σχολικού εκφοβισμού. Ο ίδιος αριθμός κρουσμάτων σχολικής βίας παρατηρήθηκε και στη Δανία, με 100.000 μαθητές κάθε μέρα να δηλώνουν πως έπεσαν θύματα σχολικής βίας, κατά την περίοδο 1992-1994 (Smith & Sharp, 1994).

Τέλος, σε έρευνα που διεξήχθη στις ΗΠΑ, σύμφωνα με τον World Health Organization (2007), 1.600.000 παιδιά ηλικίας 12-15 ετών πέφτουν θύματα σχολικού εκφοβισμού τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα, ενώ 1.700.000 παιδιά της ίδιας ηλικίας ασκούν κάποια μορφή σχολικής βίας, τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα. Συνολικά, «σε κάθε χώρα το 10-15% των μαθητών έχουν υπάρξει θύματα βίας μέσα στο σχολικό περιβάλλον, με το 4% να αντιμετωπίζει πολύ σοβαρά προβλήματα, ενώ οι θύτες αποτελούν το 5-10% των μαθητών» (Smith & Sharp, 1994, σ.5).

Αυτοί οι αριθμοί είναι σχεδόν ίδιοι για όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής ένωσης. Ως εκ τούτου, η σχολική βία αποτελεί μια καθημερινή εμπειρία για τους μαθητές, είτε τη βιώνουν ως θύματα, είτε ως θύτες, είτε ως απλοί παρατηρητές.

Όσον αφορά την Ελλάδα, το φαινόμενο της σχολικής βίας δεν έχει ούτε την ίδια έκταση, ούτε την ίδια ένταση, όπως στο εξωτερικό. Παρουσιάζει όμως ανησυχητική αυξητική τάση, που χρήζει προσοχής και άμεσης αντιμετώπισης (Αρτινοπούλου, 2001). Έρευνες στην Ελλάδα ξεκίνησαν κατά τη δεκαετία του 2000, οπότε το φαινόμενο άρχισε να μελετάται πιο ενδελεχώς (Αρτινοπούλου, 2001). Ωστόσο, ακόμα και σήμερα τέτοιου είδους έρευνες είναι περιορισμένες και ο αριθμός τους εξαιρετικά μικρός.

Μία από τις πρώτες ερευνητικές προσεγγίσεις έγιναν από τις Pateraki & Houmanoudi (2001). Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν πως οι πιο συνηθισμένες μορφές σχολικής βίας στα ελληνικά σχολεία είναι η σωματική και ο εκφοβισμός, με το 15% των μαθητών ηλικίας από 8-12 ετών να έχουν υπάρξει θύματα, το 6% θύτες, ενώ το 5% είχε υπάρξει ταυτόχρονα και θύτες και θύματα. Ενώ, σε πιο πρόσφατη έρευνα του κέντρου κοινωνικών ερευνών (2009), ο αριθμός των θυμάτων σχολικής βίας είχε σχεδόν διπλασιαστεί, με το 37% των μαθητών δημοτικού να έχει υποστεί σωματική βία.

4. ΑΙΤΙΕΣ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ

Οι παράγοντες που επηρεάζουν και ενεργοποιούν την εμφάνιση φαινομένων σχολικής βίας, παρουσιάζουν ένα μεγάλο εύρος. Από βιολογικούς-ψυχολογικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς παράγοντες, μέχρι το οικογενειακό και το σχολικό περιβάλλον και την προσωπικότητα του υποκειμένου (Li, 2008). Το μεγαλύτερο ποσοστό ευθύνης όμως, φέρουν πρωτίστως η οικογένεια και το σχολείο (Li, 2008).

Η οικογένεια αποτελεί τον κατεξοχήν κοινωνικοποιητικό παράγοντα, που επιδρά στη συμπεριφορά και τη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου. Μέσα στην οικογένεια το άτομο αποκτά τις πρώτες παραστάσεις και εσωτερικεύει πρότυπα που στη συνέχεια θα επηρεάσουν καταλυτικά τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του και τη συμπεριφορά απέναντι στους τρίτους. Αν ένα παιδί ζει μέσα σε ένα οικογενειακό περιβάλλον, όπου δεν προωθείται ο σεβασμός προς τον συνάνθρωπο και το παιδί βιώνει καθημερινά την επιθετικότητα, αυτά τα βίαια πρότυπα θα τα μεταφέρει και στο σχολικό περιβάλλον (Βουϊδάσκη, 1987).

Για το φαινόμενο της σχολικής βίας ευθύνεται και το ίδιο το σχολείο, το οποίο έχει αποποιηθεί τον κοινωνικοποιητικό του ρόλο και έχει περιοριστεί στη μετάδοση γνώσεων. Δεν καλλιεργείται η σχέση εκπαιδευτικού και μαθητή, δεν προωθείται όσο χρειάζεται η συνεργασία ανάμεσα στους μαθητές και η εξοικείωση τους με την πολυπολιτισμικότητα και δεν υπάρχουν ποικίλες δραστηριότητες, ώστε να εκτονώνεται η ένταση (Βουϊδάσκη, 1987).

Άλλες αιτίες, από τις οποίες πηγάζει η σχολική βία, μπορούν επίσης να θεωρηθούν η ψυχολογική και η συναισθηματική κατάσταση του θύτη. Συχνά, οι θύτες πίσω από τη βίαιη συμπεριφορά τους επιχειρούν να καλύψουν τις ανασφάλειες τους, την χαμηλή αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση, την έλλειψη εμπιστοσύνης στον εαυτό τους, την έλλειψη αγάπης ή ακόμα και την απόρριψη που πιθανόν να έχουν βιώσει μέσα από το στενό οικογενειακό τους περιβάλλον (Olweus, 1993).

5. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ

Κάθε επιθετική συμπεριφορά που παρατηρείται μέσα στο σχολικό περιβάλλον πρέπει να αντιμετωπίζεται άμεσα, καθώς αφενός διαταράσσεται η σχολική λειτουργία, αφετέρου από έρευνες έχει διαπιστωθεί πως πολλά από τα παιδιά-θύτες, προβαίνουν σε παραβατικές πράξεις και μετά την ενηλικίωσή τους (Olweus, 1993). Στη διαδικασία αντιμετώπισης πρωταγωνιστικό ρόλο

διαδραματίζει ο ενήλικας, γονιός ή εκπαιδευτικός, ο οποίος είναι ο πιο αποτελεσματικός παράγοντας αποτροπής της σχολικής βίας (Olweus, 1993).

Για την επιτυχή αντιμετώπιση της σχολικής βίας, απαιτείται αρχικά η τροποποίηση του σχολικού και του οικογενειακού περιβάλλοντος (Ματσόπουλος, 2005). Το περιβάλλον, τόσο το οικογενειακό όσο και το σχολικό, οφείλει να παρέχει ασφάλεια, να προωθεί τη συνεργασία, την κατανόηση και την ομαδικότητα, ώστε να δημιουργούνται καλές διαπροσωπικές σχέσεις, όπου θα επιβραβεύεται η συνεργασία και θα αποδοκιμάζεται η βία (Reynolds, 1997). Παράλληλα, οι γονείς οφείλουν να αποφεύγουν να μεταβιβάζουν βίαια πρότυπα ή στερεότυπες και ρατσιστικές αντιλήψεις και ταυτόχρονα να καταστέλλουν κάθε επιθετική συμπεριφορά του παιδιού, μόλις την παρατηρούν (Αρτινοπούλου, 2001).

Όσον αφορά το σχολικό περιβάλλον, θα πρέπει να αναδιοργανωθεί γενικά το εκπαιδευτικό σύστημα, ώστε να δρα προληπτικά, εμποδίζοντας την εμφάνιση προβληματικών συμπεριφορών και βίαιων περιστατικών. Απαιτείται ριζική αλλαγή της εκπαίδευσης, δίνοντας περισσότερο βάρος στη ψυχολογική διάσταση της εκπαίδευσης, με σχολικούς ψυχολόγους και ειδικούς επιστήμονες, οι οποίοι θα μπορούν να κατανοήσουν και να διαχειριστούν τις ανάγκες των μαθητών, των εκπαιδευτικών και των γονέων και να συμβάλλουν στην υγιή και ομαλή ανάπτυξη των κοινωνικοσυναισθηματικών δεξιοτήτων των παιδιών (Ματσόπουλος, 2005). Ενώ, ταυτόχρονα οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι κατάλληλα καταρτισμένοι και ενημερωμένοι, ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν τις ενδοσχολικές κρίσεις και τα βίαια περιστατικά (Reynolds, 1997).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως προέκυψε από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση του θέματος, Τα περιστατικά βίας στο σχολικό περιβάλλον, διαρκώς αυξάνονται, τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε χώρες του εξωτερικού. Οι αιτίες εντοπίζονται τόσο σε

ψυχολογικούς και συναισθηματικούς παράγοντες, όσο και στη μεταβολή των κοινωνικών δόμων και την εξασθένηση του θεσμού της οικογένειας και του σχολείου. Απαιτείται λοιπόν η δημιουργία κατάλληλων προγραμμάτων ενημέρωσης και ψυχολογικής υποστήριξης γονέων, εκπαιδευτικών και μαθητών, καθώς και μέριμνα για την προώθηση ενδοσχολικών και εξωσχολικών δραστηριοτήτων, όπου θα απασχολούνται δημιουργικά οι νέοι, θα τους παρέχονται νέα ερεθίσματα και θα εκτονώνουν την ένταση και την ενέργειά τους, αποφεύγοντας έτσι την εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών μέσα στο σχολικό χώρο.

Αναμφίβολα, απαιτείται περαιτέρω και ενδελεχής μελέτη της σχολικής βίας στην Ελλάδα, καθώς αποτελεί ένα φαινόμενο που διαρκώς εντείνεται και ο αντίκτυπός του είναι αισθητός σε όλο το κοινωνικό σύνολο. Οι μελλοντικές έρευνες σε αυτό τον τομέα καλό θα ήταν να επικεντρωθούν στους παράγοντες που ευνοούν αυτό το φαινόμενο, εφόσον είναι ποικίλοι και μέχρι και σήμερα δεν έχουν διερευνηθεί σε βάθος, ενώ επίσης θα είχε ενδιαφέρον και η διερεύνηση κατάλληλων προγραμμάτων για την πρόληψη και την αποτροπή της σχολικής βίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρτινοπούλου Β., (2001), *Βία στο σχολείο, Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*, Englewood Cliffs N.J

Educational Psychology, 21 (2), 167-175

Βουϊδάσκη, Β. (1987), *Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο*, Γρηγόρη, Αθήνα

Farrington, D. (1993). "Understanding and preventing bullying." in M. Tonry (ed.), *Crime and Justice: A Review of Research*, Vol. 17. Chicago: University of Chicago Press

Freud, S. (1950). *Collected Papers*, Hogarth Press, London.

Li, Q. (2008). [Bullying, school violence and more: A research model.](#) *International Electronic Journal for Leadership in Learning*. 12(19).

Lorenz, K. (1966). *On aggression*. New York: HarcourtBrace Jovanovich

Ματσόπουλος, Α. (2005) *Σχολική Ψυχολογία: Μια Νέα Επιστήμη*. Συγγραφέας: Αθήνα

Μπεζέ, Λ. (1998), *Βία στο σχολείο του σχολείου*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell

Olweus, D. (1996). *Bully/ Victim Problems in School Prospects*. Vol.XXVI,2,331-359

Pateraki, L. & Houndoumadi, A. (2001)*Bullying among primary school children in Athens, Greece*.

Reynolds, D. (1997) *School effectiveness*, Highlight No 157: National Children's Bureau/Barnardo's.

Smith P., Sharp S., (1994), *School Bullying, Insights and Perspectives*, Routledge, London and New York.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

World Health Organization www.who.int.

Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών www.ekke.gr